

BAZI BELÂGAT KİTAPLARINDA MÜŞÂKELE SANATININ TANIM VE TASNİFİ

Muhittin ELİAÇIK*

ÖZET

Arapça “şekl” kökünden gelen ve belâgat kitaplarında bir edebî sanat olarak ele alınan müşâkele kelimesi, tanım ve tasnifinde farklılık görülebilen bir terimdir. Terdîd, tekrîr, reddü'l-acüz gibi söz tekrarına dayalı sanatlardan olan bu terimin mecaz içerip içermediği de tartışılmıştır. Bu terim ilk belâgat kitaplarında tek ve belli bir tanımla karşımıza çıkarken, daha sonraki eserlerde açıklama ve şerhin de etkisiyle tanım farklılaşmıştır. Ayrıca, Osmanlı sahasında yazılan belâgat kitaplarının bazılarında bu sanata hiç yer verilmemiştir. İlk dönem belâgat kitaplarında daha açık ve anlaşılır bir tanım ve örnekle verilmişken, daha sonraki eserlerde tanım ve örneklerde karışık bir durum ortaya çıkmıştır. Bu edebî terimin tanımı: “çok anlamlı kelimelerin art arda iki anlamı ile kullanılması; birinin söylediği bir sözü diğerinin başka anlamda tekrarlaması; karşılıklı konuşan iki kişiden birinin söylediği bir sözü diğerinin başka bir düşünceye cevap olacak şekilde tekrarlaması” şekillerinde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu sanatın belâgat kitaplarında mukayeseli biçimde incelenerek ortaya konulması gerekmektedir. Bu makalede de böyle bir inceleme ve mukayese yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, Edebî sanat, Müşâkele, tanım ve tasnif.

ABSTRACT

Descriptions and classifications about art of Müşâkele in some the books of Rhetoric

The word “Şekl”, originating from an Arabic word and stated in the eloquences as a literary art, the word “müşakele” is a term that can show difference in its definition and classification. Consisting of such recurring literary arts as “terdîd, tekrîr, Raddu'l-acuz”, it has been discussed whether they are metaphoric not. Seen firstly as a clear and obvious definition in literary boks, later within the impact of explanation and sherkh differed the definition. In addition, some of the art written in the area of Ottoman Empire are not included in the field of rhetoric post. A more

* Prof.Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

clear and understandable definition and examples of rhetorical, the books of the later works have been found some ambiguous in its definitions and examples. This literal definition of that term is that: “a very significant meaning of the words used twice in succession, the other one said a word to repeat another sense, one of the two people speaking of a mutual promise to be another answered to another recurrence of thinking.” Therefore, the comparative form of these art books of rhetoric should be put forward by examining them. This article is made of such a review and comparison as stated above.

Key Words: Rhetoric, literary art, Müşakele, Description and classification.

Giriş

Arapça bir edebî terim olan belâgat kelimesi: “Kelâmın fesâhatla birlikte muktezâ-yı hâle mutâbık olmasıdır.” (Ankaravî, 1284:25); “Kelâmın muktezâ-yı hâle mutâbakatı; ya’ni makâma münasip olan şekilde tasvîr ve tertip olunmasıdır.” (Cevdet, 1323:41; Reşid, 1328:136) şekillerinde tanımlanmıştır. Belâgat ilminde *me’ânî*, *beyân*, *bedî’* olarak üç bölüm bulunup edebî sanatlar bu bölümlerden *bedî’* bölümünde ele alınmıştır. İslâm dünyasında hicrî 2. ve 3. yüzyıllarda zirveye çıkıp daha sonra temel birkaç belâgat kitabının şerh ve haşiyeleri ile sınırlı kalan belâgat ilmi Osmanlı’da da genellikle Sekkâkî (ö.1229)’nin Arapça *Miftahu’l-Ulûm* adlı eseri ve bu esere yazılan telhis, şerh ve haşiyelerden takip edilmiştir. Bunlardan Kazvînî (ö. 1339)’nin, *Miftâhu’l-Ulûm*’un özeti olan *Telhîs* adlı eseri ve şerhleri Osmanlı’da belâgat konularının en çok takip edildiği kitaplardan olmuştur. Bunun dışında, Reşidüddin-i Vatvat’ın (ö..1177) Farsça *Hadâiku’s-Sihr fi-Dekâiki’s-Şi’r* adlı eseri de rağbet gösterilen başvuru kitaplarından olmuştur. Tanzimat döneminde ise Batı retoriği tarzında eserler yazılmış ve Süleyman Paşa’nın *Mebâni’l-İnşâ’sı* ile birlikte Batı retoriği konuları Türk edebiyatına girmiştir. Bu dönemde belâgat konuları eski belâgat anlayışı veya eski ile yeniyi bir arada sürdürme eğilimi olarak iki yönde devam etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa’nın *Belâgat-i Osmaniyye*’si ile Rezaizâde’nin *Ta’lîm-i Edebiyat*’ı bu duruma iki tipik örnek oluşturmuştur. *Belâgat-i Osmaniyye*’de edebî sanatlar eski anlayışa göre verilmiş; *Ta’lîm-i Edebiyat*’ta ise tanım ve tasnifler farklı olduğu kadar, teşhîs, intâk, istifhâm, terdîd gibi yeni terimler eklenmiş ve terimler şahsî müdahale ile yeni anlamları gösterir olmuşlardır (Saraç 2004:131-136).

Belâgat kitaplarında “muhassinât-ı lafziyye ve ma’neviyye” başlığı altında anlatılan edebî sanatların bazılarında tanım ve tasnifçe bir birlik bulunmamıştır. Klasik literatürde mecâz-ı mürsel, isti’âre, teşbîh, kinâye gibi temel sanatlar genellikle aynı tanımda yer alırken değişiklik daha ziyade terdîd, tecnîs, istihdâm gibi lafzî sanatlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu sanatlardan birisi de “müşâkele” olmuştur.

Müşâkele

Belâgat ilminin bedî' bölümünde kelâmı söz veya mana yönünden güzelleştiren "muhassinât-ı lafziyye ve ma'neviye" adıyla iki cihet bulunmakta ve müşâkele sanatı bunlardan ma'nevî muhassinât arasında yer almaktadır. İslâm dünyasında belâgat ilmi genellikle Sekkâkî (ö.1229)'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eserinde yapılan tanım ve tasniflere göre şekillenmiş ve yazılan birçok şerh, haşiye, telhis, muhtasar ve tercümede bu eserin muhtevası ve metodu izlenmiştir. Bu eserin üçüncü kısmında *ilm-i bedî'* başlığı altında lafzî ve ma'nevî sanatlar anlatılmış olup, ma'nevî sanatların ilk üçü arasında mutâbakat, mukâbele ve müşâkele sanatları bulunmuştur. Müşâkele, Arapça "şekl" kökünden ve müfâ'ale bâbından gelen bir kelime olup ifadelerin karşılıklı benzeşmesi esasına dayanmaktadır. Manaya dayalı bir sanat olan müşâkelede sözde birlik ve manada ayrılık bulunmaktadır. Müşâkele, "Sohbetinde tahkikî veya takdirî olarak geçtiği için, bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmek" (Kazvinî, 1998:1/327), "İfadeye geçen sözden dolayı konuşanın, meramını bu sözle ifade etmesi" (İsbir-Cuneydî, 1985:850), "Kullanılacak kelime yerine, sohbet esnasında söylenmiş bir kelimeyi kullanarak meramı ifade etmek" (Güllüce, 2006:43) şeklinde tarif edilmiştir. Müşâkelede sonraki söz öncekine bağlı olarak söylendiğinden ikisi birlikte anlamlı olmakta; önceki olmadan sonrakinin bir anlamı bulunmamaktadır. Mesela, fakirliğinden dolayı soğuktan korunacak bir elbise bulamayan İbnu'r-Rukma adlı kişinin, kendisini soğuk bir günde yemeğe çağırarak "Senin için ne pişirmemizi istersin" diyen arkadaşlarına cevaben: "Bana bir elbise ve gömlek pişiriniz" demesi; karnı çok acıkmış misafirine müzik dinletmek isteyen ev sahibinin de "Sana ne dinletmemi istersin" sualine karşılık, misafirin: "Çatal bıçak sesi dinlemek isterim" demesi müşâkele örneklerinden sayılmıştır (Güllüce, 2006:42-43). Müşâkelede mecazın bulunup bulunmadığı da tartışılmış ve bu konuda Taşköprüzâde müşâkelenin mecâzdan farklı olduğunu, müşâkele tarifinde yer alan "başkasının sohbetinde vaki olduğu için" kısmıyla mecazın dışarıda bırakıldığını, mecâzda söz, mecâzî manada kullanılırken, müşâkelede gerçek manada kullanıldığını söylemiş ve buna örnek olarak da "Senin için ne pişirmemizi istersin" sualine verilen "Bana bir elbise ve gömlek pişiriniz" cevabındaki "pişiriniz" ifadesinin gerçek manada kullanıldığını göstermiş; mecâzda bir mana yerine başka bir mananın, müşâkelede ise bir söz yerine başka bir sözün konulduğunu ifade etmiştir (Taşköprüzâde, tsz:272-273 -Güllüce, 2006:44'den).

Belli Başlı Belâgat Kitaplarına Göre Müşâkele Sanatı

İslâm dünyasında olduğu gibi, Osmanlı'da da belâgat ilmi büyük ölçüde Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'u ile bu eserin şerh, tercüme ve haşiyelerinden okutulmuştur. Sonraki belâgat kitaplarında müşâkele sanatı hakkında uzun ve ayrıntılı açıklamaların yapılmadığı, hatta bazılarında hiç ele alınmadığı görülmektedir. Oysa bu sanat en

eski ve temel kaynak olan *Miftâhu'l-Ulûm*'da manevî sanatların ilk üçü arasında yer almıştır. *Miftâhu'l-Ulûm*'dan başlayarak belli başlı belâgat kitaplarında müşâkelenin tanım ve tasnifini aşağıdaki şekilde göstermek mümkündür:

1. Sekkâkî (ö.1229) *Miftâhu'l-Ulûm*

(ve minhü. *el-müşâkeletu*), ve hiye *en-tezkure's-şey'e bi-lafzi gayrihi li-vukûihi fi-sohbetihi*: “Bir şeyi, başkasının sohbetinde vâki olduğu için onun lafzıyla zikretmendir. Ke-kavlihi: *Kâlû'kterih şey'en nücid leke tabhahu - Kultü utbuhû lî cübbeten ve kamîsen*”² (3.kısım, İlmü'l-bedî', s.424).

2. Kazvinî (ö.1338) *Telhîsü'l-Miftâh*

ve minhü. *el-müşâkele*. ve hiye *zikrî's-şey'e bi-lafzi gayrihâ li-vukûihi fi-sohbetihi tahkîken ev takdîren*: “Takdirî veya hakikî şekilde başkasının konuşmasında bulunsun; bir şeyi başkasının lafzı ile zikretmektir. Ke-kavlihi: *kâlû'kterih şey'en nücid leke tabhahu - Kultü'ubuhû lî cübbeten ve kamîsen*” (*Telhîsü'l-Miftâh*, 27a).

3. Sa'îd Paşa (ö.1890), *Mizânü'l-Edeb*

Bir söze münâsebet ve ta'alluku olmayan bir lafzı başka bir şeyin hüccetinde vâki olmakdan nâşî o söze nisbet ve izâfe ile zikr etmektir. Bu sûret yâ tahkîkî, yâ takdîrî olur. Tahkîkiye misâl: Fuzûlînin *Kemâl-i hüsn-i ahlâkun beyân eyler açıldukça – Semen mecmûası nesrîn kitâbı gonçe tûmârı* beytidir. Semene mecmûa, nesrîne kitâb, gonçeye tûmâr lafzlarının (teşbîhden sarf-ı nazarla) münâsebet-i hakikiyyeleri yoğiken sohbe tevfiğ için o sûretle izâfeleri iltizâm olunmuşdur. Takdîriye misâl: Bir çıplak fakîre “cânın ne yemek istiyor” denilmesine “bir entari yemek istiyor” cevâbını verse tahkîkî ve hasebü'l-hitâb karîne hükmünce “yemek istiyor” ta'bîrini terk ile “bir entari” demekle iktifâ etse takdîrî olur. (s. 350)

4. Ahmed Cevdet Paşa (ö.1895), *Belâgat-i Osmâniyye*

San'at-ı müşâkele, bir şey'i sohbetinde bulunduğu bir şey'in ismiyle zikr etmektir. Nitekim bir konağa yalınayak gelen bir fakîre “*ne dürlü yemek istersin pişirelim*” denilmesi üzerine: “*bana bir çift ayakkabı pişiriniz*” demesi gibi. Kezâlik ağaç gars etmekte olan bir çiftlik sâhibine bir müsâfir gelerek: “*Hâtem-i Tâyi gibi gars et*” deyip de “in'âm u ihsân et” ma'nâsını murâd eylemesi dahi bu kabîldendir (s.146).

5. Mehmed Rif'at (ö.1907), *Mecâmü'l-Edeb*

Müşâkele: Bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmeğe denir. “*Şîşe gögsin geçirir leblerin öpdükçe kadeh - Dili varmaz ki derûnum tolu kandır dimege*” beytinde erbâb-ı hayâta mahsûs olan “göğüs geçirmek” ve “öpmek” ta'bîrlerinin şîşe ile kadehde isti'mâli gibi ki 'Arabîden: *Kâlû'kterih şey'en nücid leke tabhahu - Kultü utbuhû*

2 Sana ne pişirmemizi istersin dediklerinde, bana bir cübbe ve gömlek pişiriniz dedi.

lî cübbeten ve kamîsen” beytinde (bi-sâz) diyeceği yerde mısra’-ı sânde (bi-dûz) denilmiş olduğundan bunlar hep müşâkele nev’indedir. (C.I, s.360)

6. Recâizâde Mahmud Ekrem (ö.1914) *Ta’lîm-i Edebiyat*

Müşâkele san’atı bizim lisânın en parlak bir tavr-ı beyânıdır ki muhâtabada bir tarafın îrâd ettiği bir kelimeyi taraf-ı digerin dahi evvelki ma’nâya az çok mugâyir olarak, isti’mâl etmesinden husûle gelir. Meselâ (*böyle şey hâtıra gelir mi?*) dendiği zamân (*hâtıra gelmediğini bilmem fakat vukû’a geliyor!*) sözüyle mukâbelede *-vukû’a gelmek-* hâtıra gelmege müşâkele olur. Müşâkelenin en güzeli kâilin isti’mâl ettiği bir kelime hakîkate masrûf ise mecâza, mecâz ise hakîkate meyl etdirilmekle olur ki “Tezer”den aldığımız misâl bunu îzâh eder. Misâl: *Tezer. Yine mi kanmıyorsunuz sözüme-Ne için bakmıyorsunuz yüzüme-Beni bir kere okşasan ne çıkar?-Melek –Sen çıkarısın.. Demek ki fitne çıkar!* Abülhak Hâmid

İşte şu muhâtabada iki tarafın da kullandığı (çıkma) kelimesi Tezerin ifâdesinde mecâzen isti’mâl edilmiş olduğu hâlde cevâbında - Tezerin saraydan hurûcu kasd olunarak- hakîkate sarf olunmuştur. Vâkı’â alt tarafında “*demek ki fitne çıkar*” sözü kelime-i mebhûseyi yine bir ma’nâ-yı mecâzîye ircâ’ ediyorsa da muahhar olduğu için hükmü yoktur. Her hâlde bizim bunda dikkat edeceğimiz şey müşâkele san’atının hâsil ettiği şiddet ve te’sîrdir. Müşâkele ba’zen muhâtabın henüz îrâd etmediği ve fakat îrâd etmek ihtimâli olan bir kelime ile de olur. Bunun misâli de “Duhter-i Hindû”da kendisiyle izdivâc teklîfnde bulunan ihtiyâra “Surucuyi’nin şu mukâbelesidir: *Deli ihtiyâr! Deli ihtiyâr! Demincek bana nasihat veren sen değil miydin? Sana genç olmadın mı dedimse seksen yaşından sonra gençlik et demedim yâ!.. Nasîhat verip dururken gönül verdim mi diyeceksin? Ba’zı ta’rîfe göre müşâkele diye “vukû’-ı lafzîyle veyâhûd vukû’-ı takdîrî ile bir şey’in şey’-i âhar sohbetinde vâki’ olduğundan için o şey sohbetinde vâki’ olduğu şey’-i âharın lafzıyla zikr olunmağa derler” imiş. Ve lisanımızın şivesi iktizâsınca vukû’-ı lafzî ile müşâkeleyle “bu şey’i bana verir misin denildikde cevâbında sana dayak veririm” denilmesi - vukû’-ı takdîrî ile müşâkeleyle dahi “bir yemek pişiren adama yazını pişirsen daha iyi olmaz mı? diye mukâbele kılınması misâl olurmuş. Birinci misâlde (dayak vermek) ta’bîri vâkı’â bir şey’i sohbetinde bulunduğu şey’-i gayrın lafzı ile zikretmek olduğüçün ta’rîfe muvâfık görünür. Şu kadar ki müşâkelenin bu dürlüsü musâhebât-ı lâübâliyânede vâki’ olursa da âsâr-ı edebiyede henüz görülmüş değildir. İkinci misâlde gelince “*yazını pişirsen daha iyi olmaz mı?*” yolundaki hitâb yalnız yemek pişiren bir şahsa değil “câme-şûy” yıkayan adama dahi edilebilir. Çünkü (pişkin yazı) olduğu gibi (yazı pişirmek) dahi olabilir. Bu hâlde yemek pişiren şahsa “yazını pişirsen daha iyi olmaz mı?” denilmesinde müşâkele muhakkak ise de bu misâl bizim ta’rîfimize daha muvâfık görünür. “Târık”da Mûsânın Zehrâya olan hitâb-ı âtisindeki müşâkele dahi bu san’atı hâvî sözlerin güzellerindedir: *Demek**

ki sen ben Ziyâdın yarasını bağlamışsın, ben Ziyâd da senin şarkını bağlamış. Müşfikâne bir mu'âmeleye 'âşıkâne bir mukâbele! (s.289-292)

7. Ahmed Reşîd (ö.1956) Nazariyyât-ı Edebiyye

Müşâkele. Yekdigeriyle muhâvere eden iki taraf arasında mütekevvin bir îhâmdır ki bir tarafın ma'nâ-yı mecâzî veya hakîkîde isti'mâl ettiği bir kelimeyi, taraf-ı digerin ma'nâ-yı hakîkî veya mecâzîde kullanarak başka bir fikre cevâb vermesi demektir. Bu hâlde müşâkele 'aynı zâtın teblîğ ettiği iki fikir ve hayâlde değil, iki kişinin ayrı ayrı beyân eylediği efkâr ve hayâlât arasında tahakkuk eder. Misâl: *Tezer. Yine mi kanmıyorsunuz sözüme - Ne için bakmıyorsunuz yüzüme - Beni bir kere okşasan ne çıkar?-Melek -Sen çıkarsın..Abülhak Hâmid.* Ba'zen müşâkele tarafeynden birinin fi'liyle digere tarafın kavli arasında vâki' olabilir ki o zamân mütekellim olan yalnız bir taraftır.

Surucuyi: *Deli ihtiyâr! Deli ihtiyâr! Demincek bana nasihat veren sen değil miydin? Sana genç olmadın mı dedimse seksen yaşından sonra gençlik et demedim yâ!.. Nasihat verip dururken gönül verdim mi diyeceksin?* Abülhak Hâmid, Duhter-i Hindû. (s.259-260).

8. Tahirü'l-Mevlevî (ö.1951) Edebiyat Lügati

Bedî' san'atlerindedir. Bir masdarın diğer bir lafz ile mânâsı değişmiş ve müştakkâtının bir ibârede mükerrer îrâd edilmiş olmasıdır. *Seni ol rütbe sever kıskanırım kim güzelim - Kimsenin yâdına gelmezdin elimden gelse* beytindeki (yâdına gelmezdin) ve (elimden gelse) cümlelerindeki gelmek masdarı müştakkâtının kullanılışı gibi. Malûmdur ki yâda gelmek:"hatırlamak" demektir. Elden gelmek ise muktedir olmak, yapabilmek mânâsındadır. Bu mânâların ikisi de gelmek masdarıyla ifâde edilir. Fakat burada evveline gelen (yâde) ve (elden) kelimelerinin yardımıyla asıl mânâsı değişiyor, başka bir şekil alıyor, binâenaleyh ikisinin birlikte zikrinden (müşâkele san'atı) husûle geliyor. *Kendi bâzen gelir amma sözü gelmez kaleme* mısraı bunun menfi misâlidir. Müşâkeleyi daha kısa olarak tarif için şöyle de diyebiliriz: Bir fi'lin başka başka kelimelerle mükrekpe ve mükerrer olarak îrâdıdır. (s.91-92)

Bardahî'nin 1502'de yazdığı *Kitâbu Câmiî Envâi'l-Edebi'l-Fârisî*, İsmail-i Ankaravî'nin *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha*, Sürûrî'nin *Bahru'l-Ma'ârif*, Müstakimzâde Sadeddin'in *Istulâhât-ı Şi'riyye*, Süleyman Paşa'nın *Mebâni'l-İnşâ*, Muallim Nâcî'nin *Istulâhât-ı Edebiyye* adlı eserlerinde müşâkele sanatına dair bir açıklama yer almamaktadır.

Değerlendirme

Bu çalışmada incelenen 14 belâgat kitabının sekizinde müşâkele sanatı müstakil bir başlık altında ele alınıp açıklanmış, altısında ise hiç yer almamıştır. Yukarıda bu sanatın anlatıldığı sekiz kitaptan ilk ikisi, belâgat kitaplarının büyük kısmınca referans olarak kabul edilmiş kitaplardır. Ayrıca *Miftâhu'l-Ulûm*, müfredatta ağırlığı oluşturması sebebiyle Osmanlı'da "Miftâh Medreseleri" diye bilinen medreselerin de genel adı olmuştur. Müşâkele sanatı hakkında ancak ilk iki temel eser okunduğunda bir netlik oluşmaktadır. En eski kaynak olan *Miftâhu'l-Ulûm*'de müşâkele: "Bir şeyi, başkasının sohbetinde geçtiği için onun sözüyle söylemek" olarak tarif edilmiş ve söz tekrarı, başkasının sözünde geçmeye dayandırılmıştır. Bu tanım, müteakip eserlerde değişik şekillerde açıklanmış ve "başkasının sohbetinde geçme" ibaresi Kazvinî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ında geçen "takdîrî ve tahkîkî" ibaresine bakılarak söz tekrarı olmayan ifadeleri de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Mesela Said Paşa ve Mehmed Rif'at'ın takdîrî ve hakîkî müşâkele için verdikleri örneklerle Recazâde'nin örnekleri karşılaştırıldığında bir birlik olmadığı görülmektedir. Verilen örnekler arasında Sekkâkî'nin beyit örneği de yer almakla beraber, tanım ve tasniflerde birlik yoktur. Anlaşıldığına göre hakîkîde lafız tekrarı, takdîrîde ise duruma dayalı bir tekrar yer almaktadır. Kazvinî, *Telhîsü'l-Miftâh*'ta müşâkeleyi: "başkasının konuşmasında tahkîkî veya takdîrî olarak bulunan bir şeyi o kişinin sözü ile anmak" diye tanımlamış ve Sekkâkî'nin beyit örneğini vermiştir. Sa'îd Paşa, *Mîzânü'l-Edeb*'de: "Bir sözle ilgisi olmayan bir sözü başka bir şeyin ifadesinde geçmesinden dolayı o sözle birlikte söylemektir; bu, tahkîkî veya takdîrî olur." dedikten sonra tahkîkî için verdiği iki örnek arasında bir tutarsızlık olmuştur. Bunların birinde "durum"a göre; diğesinde ise "başkasının sözünde geçme" kuralına göre bir örnek verilmiştir. Takdîrî için ise: "cânın ne yemek istiyor" sualine "bir entari" cevabının verilmesi örneği gösterilmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*'de: "Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikretmektir." şeklinde, örnekleriyle birlikte Sekkâkî'nin tanım ve tasnifine direkt uyan, okuyucunun kolay anlayacağı bir tanım yapmıştır. Mehmed Rif'at, *Mecâmiü'l-Edeb*'de "Bir şeyi başkasının lafzıyla zikretmeğe denir." şeklinde çok kısa ve net bir tanım yapmışsa da verdiği örnekler muğlak kalmıştır. Recâizâde, *Ta'lîm-i Edebiyat*'ta birkaç sayfa ayırdığı müşâkele için: "Konuşmada bir tarafın söylediği bir kelimeyi diğer tarafın da ilk manaya az çok aykırı olarak söylemesiyle oluşur." demiş, verdiği örnekler "ikinci kez mecazî anlamda kullanılan" sözlerden oluşmuş ve bu durumda "sohbetinde geçtiği için" kuralına uyulmamıştır. Ancak devamında Sekkâkî ve Kazvinî'nin tanımı için "bazı ta'rîfe göre" denilerek ikinci bir tanım ve tasnif daha yapılmış ve: "Lafzî veya takdîrî olsun, bir şeyi diğer şey sohbetinde geçtiği için o şeyin lafzıyla zikretmektir." denildikten sonra, lafzî müşâkele için: "Bu şeyi bana verir misin? =Sana dayak veririm" örneği; takdîrî müşâkele için ise: "bir yemek pişiren adama yazını pişirsen daha iyi

olmaz mı” denilmesi örneği gösterilmiştir. Ahmed Reşîd, *Nazariyyât-ı Edebiyye*’de müşâkeleyi: “Birbiriyle konuşan iki taraf arasında oluşan bir ihâm olan müşâkele, bir tarafın mecâzî veya hakîkî manada söylediği bir kelimeyi diğer tarafın hakîkî veya mecâzî manada kullanarak başka bir fikre cevap vermesidir. Bu hâlde müşâkele aynı kişinin söylediği iki fikir ve hayalde değil, iki kişinin ayrı ayrı söylediği fikir ve hayaller arasında oluşur.” şeklinde tanımlamış ve verdiği örnekler Recaizâde’nin de verdiği, ikinci kez mecazî manada tekrarlanan sözlerden oluşmuştur. Tahirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügatî*’nde müşâkeleyi “Bir masdarın diğer bir lafız ile mânâsı değişmiş ve türevlerinin bir ibârede mükerrer söylenmiş olmasıdır. Bir filin başka kelimelerle mürekkep ve mükerrer olarak söylenmesidir” diye tanımlamış ve verdiği örnekler de ikinci kez mecazî manada tekrarlanan söz örneklerinden oluşmuştur.

Böylece müşâkele sanatı, Sekkâkî ve Kazvinî’de yer alan kısa ve net tanımına göre, zamanla şerh ve izahların etkisiyle genişlemiş ve son dönemlere “ikinci kez mecazî manada tekrarlanan söz” tanımı ile girilmiş, “sohbetinde geçtiği için” ibaresi tali duruma düşmüştür. Bunun sebebi, Kazvinî’nin eklediği takdîrî ve tahkîkî ibaresinin zamanla yorumlara uğraması ve “sohbetinde geçme” ibaresinin de mecazî mana olarak kabul edilmesi olarak görülebilir. Müşâkele sanatını tekrar ve terdîd gibi, söz tekrarına dayalı edebî sanatlardan ayırmak için, müşâkelede “bir şeyi başlasının sözüyle söylemekten kaynaklanan söz tekrarı” bulunduğunu bilmek gerekmektedir.

Mukayeseli tanım ve tasnifler

Sekkâkî: <i>Miftâhu’l-‘ulûm</i>	Bir şeyi başkasının sohbetinde gerçekleştiği için onun lafızıyla zikretmektir.
Kazvinî: <i>Telhîsü’l-Miftâh</i>	Takdîrî veya hakîkî şekilde başkasının sohbetinde bulunsun; bir şeyi başkasının lafzı ile zikretmektir.
Sa’îd Paşa, <i>Mizânîü’l-edeb</i>	Bir sözle ilgisi olmayan bir sözü, başka bir şeyin senedinde geçmesinden dolayı o söze nisbet ve izâfe ile söylemektir. Bu sûret ya tahkîkî, ya takdîrî olur. Bir çıplak fakîre “cânın ne yemek istiyor” denilmesine “bir entari yemek istiyor” cevâbını vermesi tahkîkî; “bir entari” demesi takdîrî müşâkeledir.
Ahmed Cevdet Paşa: <i>Belâgat-i Osmâniyye</i>	Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikr etmektir. Bir konağa yalınayak gelen bir fakîre <i>ne türlü yemek istersin pişirelim</i> denilmesine <i>bana bir çift ayakkabı pişiriniz</i> demesi gibi.
Mehmed Rif’at, <i>Mecâmîü’l-edeb</i>	Bir şeyi gayrın lafzıyla zikretmek. <i>Şîşe göğsin geçirir leblerin öpdükçe kadeh - Dili varmaz ki derûnum tolu kandır dimege</i> beytinde göğüs geçirmek ve öpmek ta’bîrlerinin şîşe ile kadeh için kullanılması gibi. <i>Ne pişirelim</i> sualinde <i>bi-sâz</i> diyeceği yerde <i>bi-dûz</i> denilmesi gibi.

Recâizâde M. Ekrem: <i>Ta'lim-i Edebiyat</i>	Konuşmada bir tarafın söylediği bir kelimeyi diğer tarafın da ilk manaya az çok aykırı olarak kullanmasıyla oluşur. Bir şeyin diğer bir şey sohbetinde tahkîkî veya takdîrî olarak geçmesi sebebiyle o şeyin lafzıyla söylenmesidir. <i>Bu şeyi bana verir misin</i> denildiğinde <i>sana dayak veririm</i> denilmesi tahkîkî; bir yemek pişiren adama <i>yazını pişirsen daha iyi olmaz mı</i> denilmesi takdîrî müşâkeledir.
Ahmed Reşîd: <i>Nazariyyât-ı Edebiyye</i>	Birbiriyle konuşan iki taraf arasında oluşan bir îhâm olup, bir tarafın mecâzî veya hakîkî manada kullandığı bir kelimeyi, diğer tarafın da hakîkî veya mecâzî manada kullanarak başka bir fikre cevâb vermesidir. Bu hâlde müşâkele aynı zâtın söylediği iki fikir ve hayalde değil, iki kişinin ayrı ayrı söylediği fikir ve hayaller arasında gerçekleşir.
Tahirü'l-Mevlevî: <i>Edebiyat Lüğati</i>	Bir masdarın diğer bir lafz ile mânâsı değişmiş ve türevlerinin bir ibârede mükerrer söylenmiş olmasıdır. Bir fiilin başka başka kelimelerle mürekkep ve mükerrer olarak söylenmesidir.

SONUÇ

İlk belâgat kitaplarının bedî' bölümünde manevî sanatlar arasında en önemli edebî sanatlardan birisi olarak açıklanmışken, Türkçe belâgat kitaplarının özellikle son dönemde yazılanlarında ya hiç yer verilmeyen, ya da çok kısa anlatılan müşâkele, tanım ve tasnifi zamanla genişlemiş bir sanattır. İslâm dünyasında ilk belâgat kitapları Arapça olarak yazılmış ve bunlarda bu sanat ilk sıralarda tarif ve tasnif edilmiştir. İlk belâgat kitaplarından Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unda kısaca yer alan müşâkelenin tanımı, zamanla şerhlere uğramış ve yazılan ilk telhis ve şerhlerde "takdîrî ve tahkîkî" diye bir açıklama konulmuştur. Bu iki kelime zamanla belâgat kitaplarında farklı yorum ve örnekleri de beraberinde getirmiştir. Müşâkele sanatında en öne çıkan husus "başkasının sohbetinde gerçekleştiği için o söz ile ifade" edilme hususu olmuş ve bu, bilhassa son dönem eserlerinde genellikle "ikinci kez mecazî manada tekrar" şeklinde anlaşılacak çoğu defa "sohbetinde geçme" ibaresi verilmemiştir. Son dönemde yazılmış belâgat kitaplarına bakıldığında bu sanatın genellikle "ikinci kez farklı ve mecazî manada tekrar" şeklinde tanımlandığı, bazılarında da ilk eserlerdeki müşâkele tanımının tali bir tanım olarak verildiği görülmektedir. Bazı eserlerde verilen örnekler ise birbirine uymayan biçimde yer almıştır. Müşâkele sanatı söz tekrarına dayalı bir edebî sanat olmaktan ziyade, karşılıklı konuşmada karşı tarafın dili ve ağzı ile konuşma olarak tanımlanabilecek bir sanattır. Bu sanatta alay ve istihzâ da söz konusu olup, konuşma esnasında soru sorana karşılık veren kişinin, kendisine yersiz bir soru sorulduğunu düşünerek kaşı tarafın kullandığı kelimeyle karşılık verdiği görülmektedir. Mesela, "sana ne pişirmemizi istersin?" sorusuna "bana bir elbise pişiriniz" diyen kişi, "benim hangi şeye ihtiyacım olduğunu anlamıyor musunuz?" demiş olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-İ Osmâniyye*, Şirket-İ Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1323.
- Ahmed Reşid (Rey), *Nazariyyât-I Edebiyye*, İstanbul 1328.
- Ankaravi İsmâîl Rusûhî, *Miftâh-ül-Belâga Ve Misbâhu'l-Fesâha*, Tasvîr-İ Efkâr Matbaası, İstanbul 1284.
- Coşkun, Menderes, “Edebi Sanatların Terim Olarak Divanlardaki Kullanımı Üzerine”, *Yeni Türkiye, Türkler*, C.11, 701-707, 2002.
- Erkan, Mustafa, “Lutfullah Halîmî”, *Dia*, C.15, İstanbul 1997.
- Güllüce, Veysel, “Kur’ân-I Kerîm’de Allah’a Müşâkele Yoluyla İsnad Edilen İfadelerin Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üni.İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S.25, Erzurum, 2006.
- Halîmî Lutfullah, *Risale Fî-Tecnîsât Ve’l-Teşbîhât Ve’l-Mecâzât*, Süleymaniye Ktp Aşir Efendi 430/7, Vrk.67B-70A.
- İsbir, Muhammed Saîd-Cüneydî, Bilâl, *Eş-Sâmil Fî-Ulûmi’l-Lugati’l-Arabiyyeti Ve Mustalahâtihâ*, Dâru’l-Avde, Beyrût, 1985.
- Kaçar, Mücahit, “Türkçe Te’lîf Edilmiş Bir Belâgat Kitabı:şerîfî’nin *Hadîkatü’l-Fünûn* İsimli Eseri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 21/Güz, 2011.
- Kazvinî Muhammed Bin Abdurrahmân, *Telhîsü’l-Miftâh*, Adana İl Halk Küt., 01 Hk 91/2.
- Kazvinî Celâluddin Ebû Abdillâh Muhammed, *El-Îzâh Fî Ulûmi’l-Belâga*, Dâru İhyâi’l-Ulûm, Beyrut, 1998, I, 327.
- Mehmed Rif’at, *Mecâmiü’l-Edeb*, İstanbul 1308, 3 Cilt.
- Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta’lîm-İ Edebiyyât*, Mihran Matbaası, İstanbul 1299.
- Olgun, Tahir, *Edebiyat Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- Said Paşa, *Mîzânü’l-Edeb*, İstanbul 1305.
- Saraç, M.A.Yekta, “Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları”, *Journal Of Turkish Studies*, Harvard University, C. XXVII, S. 311-344, 2004.
- Saraç, M.A.Yekta, “Edebî Sanat Terimlerinin Türkçe Karşılıkları Üzerine”, *Tded*, C.32. S.131-147, 2004.
- Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Şaban, İbrahim, “Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. XVII, S.108-133, İstanbul 2011.
- Taşköprüzâde Ahmed Bin Mustafa, *Şerhu’l-Fevâidi’l-Gryâsiyye* -Baskı Yeri Ve Tarihi Yok-